

اداره کل حفظ آثار و نشر
ارزش‌های دفاع مقدس کهگیلویه و بویراحمد

نشر آناپنا

رقابت بر سر نفوذ در خاورمیانه

بهر روز خشت‌زَر

صفحه‌آرا: مسلم پاک‌گهر

طراح جلد: محمدرضا چشمه

شمارگان: ۵۰۰ جلد

چاپ اول: تابستان ۱۴۰۰

چاپ: مهرگان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۳۸۸-۵۰-۴

قیمت: پنجاه هزار تومان

این کتاب با حمایت
مدیریت تحقیقات،
آموزش و ترویج
پژوهش‌های دفاع
مقدس اداره کل حفظ
آثار و نشر ارزش‌های
دفاع مقدس کهگیلویه
و بویراحمد به چاپ
رسیده است.

نشانی: تهران / خیابان آزادی / ابتدای خوش شمالی / پلاک ۹ / طبقه ۱ / واحد ۵

تلفن: ۰۲۱۶۶۴۳۳۱۳۱ / ۰۲۱۳۳۵۲۸۵۸ / ۰۹۱۲۵۲۷۲۸۵۸

ایمیل: anapananashr@gmail.com

اینستاگرام: @anapanahook

وبسایت: www.anapana.ir

سرشناسه : خشت‌زهر، بهروز، ۱۳۷۲-

عنوان و نام پدیدآور : رقابت بر سر نفوذ در خاورمیانه : ماهیت همگرایی و رقابت ترکیه و عربستان سعودی با جمهوری اسلامی ایران در خصوص بیداری اسلامی و تحولات منطقه / مولف بهروز خشت‌زهر. مشخصات نشر : تهران: انتشارات آناپنا، ۱۴۰۰.

مشخصات ظاهری : ۱۶۸ ص.

شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۶۳۸۸-۵۰-۴

وضعیت فهرست نویسی : فیبا

یادداشت : کتاب حاضر با حمایت مدیریت تحقیقات، آموزش و ترویج پژوهش‌های دفاع مقدس اداره کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس کهگیلویه و بویراحمد منتشر شده است.

عنوان دیگر : ماهیت همگرایی و رقابت ترکیه و عربستان سعودی با جمهوری اسلامی ایران در خصوص بیداری اسلامی و تحولات منطقه.

موضوع : خاورمیانه -- سیاست و حکومت -- قرن ۲۱م.

موضوع : Middle East-- Politics and government-- 21st century

موضوع : خاورمیانه -- روابط خارجی -- ایران

Middle East -- Foreign relations -- Iran

موضوع : ایران -- روابط خارجی -- خاورمیانه

Iran -- Foreign relations -- Middle East

موضوع : ترکیه -- روابط خارجی -- خاورمیانه

Turkey -- Foreign relations -- Middle East

موضوع : خاورمیانه -- روابط خارجی -- ترکیه

Middle East -- Foreign relations -- Turkey

موضوع : عربستان سعودی -- روابط خارجی -- خاورمیانه

Saudi Arabia -- Foreign relations -- Middle East

موضوع : خاورمیانه -- روابط خارجی -- عربستان سعودی

Middle East -- Foreign relations -- Saudi Arabia

شناسه افزوده : بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس. اداره کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس

استان کهگیلویه و بویراحمد

شناسه افزوده : بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس. اداره کل حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس

استان کهگیلویه و بویراحمد. مدیریت تحقیقات، آموزش و ترویج پژوهش‌های دفاع مقدس

رده بندی کنگره : DS۶۳/۱۸

رده بندی دیویی : ۹۵۶/۰۵۴

شماره کتابشناسی ملی : ۸۴۹۴۲۳۳

اطلاعات رکورد کتابشناسی : فیبا

فهرست مطالب

۹	پیشگفتار
۱۵	مقدمه
۱۷	تبیین مفاهیم
۲۰	امنیت ملی
۲۴	نظریه‌های همگرایی
۲۸	همگرایی منطقه‌ای (عوامل و زمینه‌ها)
۳۰	عوامل و زمینه‌های همگرایی
۳۱	فرایند همگرایی
۳۲	عوامل و زمینه‌های موانع همگرایی
۳۳	فرایند واگرایی
۳۴	همگرایی ملی
۳۵	زمینه‌های همگرایی ترکیه و عربستان
۳۷	علل گرایش ترکیه و عربستان به همدیگر
۳۹	زمینه‌های همگرایی ترکیه و عربستان
۳۹	اقتصادی
۴۰	سیاسی
۴۱	نظامی - امنیتی
۴۲	تاریخی - هویتی
۴۴	فرهنگی و ایدئولوژیک
۴۵	جهت‌گیری‌های مشترک ترکیه و عربستان
۴۷	همگرایی ترکیه و عربستان: نتایج و دستاوردها
۴۸	دستاوردهای عربستان از همگرایی با ترکیه
۴۹	روابط ترکیه و عربستان و آثار آن در منطقه
۵۵	تحلیل سیاست‌های بازیگران منطقه‌ای در قبال تحولات و انقلاب‌های منطقه

- سیاست خارجی ترکیه ۵۷
- زمینه‌ها و عوامل تحول در سیاست خاورمیانه‌ای ترکیه ۶۲
- اصول سیاست خارجی ترکیه ۶۵
- اصل اول: توازن بین امنیت و آزادی ۶۶
- اصل دوم: سیاست به صفر رساندن مشکلات با همسایگان ۶۷
- اصل سوم: دیپلماسی صلح و مداخله فعال در مسائل جهانی ۶۷
- اصل چهارم: سیاست خارجی چندجانبه‌گرا ۶۸
- اصل پنجم: استراتژی برد-برد ۶۹
- سیاست خارجی ترکیه در خاورمیانه ۶۹
- سیاست ترکیه در قبال تحولات خاورمیانه ۷۳
- موضع دولت ترکیه در قبال تحولات بحرین ۷۳
- موضع دولت ترکیه در قبال تحولات عراق ۷۵
- موضع دولت ترکیه در قبال تحولات یمن ۷۶
- موضع دولت ترکیه در قبال تحولات سوریه ۷۷
- اصول سیاست خارجی عربستان سعودی ۸۱
- بسترهای شکل‌گیری سیاست خارجی عربستان ۸۷
- ساختار سیاسی و تصمیم‌گیری نظام ۸۸
- عامل اقتصادی ۸۸
- ایدئولوژی ۸۹
- تغییر در سیاست خارجی عربستان ۸۹
- دلایل تغییر جهت در سیاست خارجی عربستان ۹۳
- تغییر موازنه قدرت در منطقه ۹۳
- قیام‌های عربی ۹۵
- مهار نفوذ ایران ۹۷
- اهداف سیاست خارجی عربستان ۱۰۱
- تأکید بر رهبری جهان اسلام ۱۰۱
- مخالفت و مبارزه با کانون‌های انقلابی در منطقه ۱۰۲
- ترویج آیین وهابیت ۱۰۲

- ۱۰۳ سیاست خارجی عربستان در قبال تحولات خاورمیانه
- ۱۰۴ موضع عربستان در قبال تحولات بحرین
- ۱۰۵ مواضع عربستان در قبال عراق
- ۱۰۷ موضع عربستان در قبال یمن
- ۱۰۸ موضع عربستان در قبال بحران سوریه
- ۱۱۰ مواضع عربستان در تحولات سوریه
- ۱۱۱ سرنگونی دولت اسد
- ۱۱۲ مخالفت با گفت‌وگو و راه‌حل سیاسی

- ۱۱۳ جایگاه خاورمیانه در سیاست‌های خارجی ایران
- ۱۱۷ موضع‌گیری ایران در قبال تحولات منطقه خاورمیانه
- ۱۱۸ واکنش جمهوری اسلامی ایران به مرحله دوم تحولات مصر
- ۱۲۰ موضع‌گیری جمهوری اسلامی ایران به انقلاب یمن
- ۱۲۳ موضع‌گیری ایران نسبت به تحولات بحرین
- ۱۲۴ سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران و تحولات سوریه
- ۱۲۹ ائتلاف‌ها و محورهای منطقه خاورمیانه (غرب آسیا)
- ۱۳۱ ائتلاف‌های منطقه خاورمیانه (غرب آسیا)
- ۱۳۳ ائتلاف محور محافظه‌کار
- ۱۳۴ ائتلاف ترکیه، قطر و جریان اخوان المسلمین
- ۱۳۵ ائتلاف کشورهای عربی و ترکیه
- ۱۳۷ خیزش‌ها و تحولات در منطقه و امنیت ایران
- ۱۳۸ تحولات مصر
- ۱۴۲ تحولات بحرین
- ۱۴۷ تحولات یمن
- ۱۴۹ تحولات سوریه
- ۱۵۰ تهدیدات امنیت ملی ج.ا.ایران
- ۱۵۳ جمع‌بندی
- ۱۶۱ منابع و مآخذ

پیشگفتار

برقراری صلح و امنیت بین‌المللی از کهن‌ترین آرمان‌های بشر بوده است. صلح و امنیت، مفهوم ثابتی نداشته و مفهوم آنها با گذشت زمان دچار تغییر و تحول شده است. تا قبل از تحولات اخیر در روابط بین‌المللی، منبعث از نگاه نظامی که اصطلاحاً نظام وستفالیایی نامیده می‌شود، صلح و امنیت به معنای رعایت اصول حق حاکمیت، برابری حقوق، رعایت مصونیت کشورها و نمایندگان آنان، احترام به تمامیت ارضی کشورها، عدم مداخله در امور داخلی یکدیگر و حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات تلقی می‌شد؛ لکن، جهانی شدن سبب تغییر مفهوم صلح و امنیت بین‌المللی منبعث از نظام وستفالیایی شده است. در این دوره ماهیت تهدیدات تغییر یافته و تهدیدات از جنبه نظامی به حوزه‌های دیگر از جمله فقر و گرسنگی، تروریسم، محیط زیست و نقض حقوق بشر تسری یافته است. بر اساس چنین تفسیری از صلح و امنیت بین‌المللی بوده است که شورای امنیت که رکن اصلی صلاحیت‌دار حفظ صلح و امنیت بین‌المللی است، پس از پایان

جنگ سرد، جنگ‌های داخلی، بحران‌های انسانی از جمله پاکسازی‌های قومی و تصفیه نژادی، تغییر نظام‌های سیاسی، تروریسم و نقض گسترده حقوق بشری را تهدید صلح و امنیت بین‌المللی تلقی کرده است. منظور از صلح و امنیت در روابط بین‌الملل، آرامش و ثبات در جامعه جهانی است. امنیت نیز عمدتاً به نوعی احساس روانی اطلاق می‌شود که در آن به علت فقدان ترس، وضعیت آرامش و اطمینان خاطر حاصل می‌شود. عللی که ممکن است سبب ترس و اختلال در صلح و آرامش شوند، بسیار متعدد و متنوع‌اند و با گذر زمان تغییر می‌کنند.

توازن قدرت در خاورمیانه، از آغاز دهه ۱۹۹۰ تاکنون، در قالب دو محور اصلی از بازیگران سیاسی شکل گرفته و پایدار مانده است. محور اول که محور مقاومت نامیده می‌شود، شامل دو دولت جمهوری اسلامی ایران و سوریه و بازیگران غیردولتی اما نیرومند، یعنی حزب الله لبنان و گروه‌های جهادی فلسطینی حماس و جهاد اسلامی می‌گردد. ویژگی بنیادی این محور، رویکرد غیرقابل تغییر ضد اسرائیلی و ضد جریان سازشکار و آشتی جوی غربی با دولت یهودی است. مخالفت با حضور و نفوذ ایالات متحده در منطقه خاورمیانه و به‌طور کلی کشورهای عربی و نیز روابط پرتنش و خصومت‌آمیز دولت‌های دوست آمریکا، یعنی پادشاهی‌های عربی و رژیم‌های دیکتاتوری سکولار نزدیک به غرب، ویژگی‌های دیگری است که توصیف‌کننده ماهیت محور مقاومت است. محور دوم، محوری است که باید آن را محور دوستان، متحدان و شرکای راهبردی ایالات متحده و غرب نامید. ستون اول این محور، عربستان سعودی و دیگر حکومت‌های پادشاهی عربی، یعنی امارات متحده عربی، عمان، بحرین، کویت، اردن و با رویکردی متفاوت، قطر و ستون دیگر آن، دیکتاتوری‌های نظامی و سکولار در مصر و یمن بوده‌اند. به‌علاوه، اسرائیل نیز به دلیل یافتن تهدیدات مشترک با این محور، خود را در

یک سنگر و یک جبهه با آن می‌دید. آنچه ماهیت این محور را مشخص می‌کرد، دارا بودن منافع و اتحاد راهبردی با ایالات متحده و غرب در مسائل امنیتی و نظامی، ترس از جمهوری اسلامی ایران و تلاش برای مهار قدرت آن و نیز مقابله با دوستان و متحدان ایران در سطح منطقه، کوشش برای دستیابی به صلحی فراگیر میان اسرائیل و اعراب و درعین حال دامن‌زدن به ایران‌هراسی از طریق برقراری دوگانه شیعه-سنی در خاورمیانه بود. جلوه‌های این رفتار بلوک دولت‌های عربی سنی‌مذهب در مقابله با رستاخیز شیعی مورد حمایت ایران، خود را در عراق، یمن، لبنان و بعدتر بحرین و سوریه نشان داد.

عربستان سعودی و ایران از زمان خروج انگلستان از خلیج فارس در دهه ۱۹۷۱، دو بازیگر اصلی منطقه‌ای در خلیج فارس و خاورمیانه بوده‌اند. این دو بازیگر در کنار عراق، سه قدرت منطقه‌ای محسوب می‌شوند که نوع رویکرد و تعاملات آنها در منطقه و همچنین روابط آنها با قدرت‌های فرامنطقه‌ای، در شکل‌دهی به ترتیبات و شرایط سیاسی و امنیتی منطقه از عوامل عمده تلقی می‌شود. عباس جعفری به نقل از دکتر حمید احمدی می‌نویسد: عربستان در پشتیبانی از طالبان، دو انگیزه اساسی داشته است؛ نخست، آنکه عربستان خود را ام‌القرای جهان اسلام می‌داند و کمک به مسلمانان را نوعی وظیفه دینی و الهی برای خود در نظر می‌گیرد. انگیزه دوم، رقابت با نفوذ رو به رشد ایران در افغانستان و آسیای مرکزی و منزوی ساختن جمهوری اسلامی ایران که خود را ام‌القرای جهان اسلام می‌داند، بوده است.

تحولات سیاسی-امنیتی بعد از یازده سپتامبر و بحران عراق، مسائل خاورمیانه را عمومی‌تر، به‌هم‌پیوسته‌تر و بین‌المللی‌تر کرده‌اند؛ در این چارچوب، ویژگی‌های ژئوپلیتیک ایران در دسترسی و تأثیرگذاری هم‌زمان بر مسائل سیاسی-امنیتی

خاورمیانه، این کشور را به یکی از نقاط اصلی امنیت بین‌الملل تبدیل کرده است. حل بحران‌های منطقه‌ای مثل افغانستان، عراق و لبنان، بدون به‌کارگیری ایران ممکن نبود. همین امر، قدرت و نقش ایران در خاورمیانه را افزایش داده است.

ترکیه به‌عنوان یکی از مهم‌ترین کشورهای منطقه خاورمیانه، به‌واسطه نوع روابط آن با کشورهای اسلامی، غرب و اسرائیل، ضرورت درک و شناخت مناسبات گذشته و جاری این کشور با منطقه خاورمیانه را یادآور می‌شود. به‌ویژه آنکه روند صلح خاورمیانه، همچنان به‌عنوان یکی از موضوعات حساس و اثرگذار در مناسبات منطقه‌ای و جهانی مطرح است. ترکیه در گذشته تلاش می‌کرد با پشت‌کردن به کشورهای اسلامی، با غرب پیوند یابد و در ترتیبات مربوط با آن حضور یابد؛ اما امروزه ترکیه نه‌تنها نگاهی متفاوت و ویژه برای خاورمیانه و رابطه با کشورهای اسلامی قائل است بلکه به میانجی و یکی از بازیگران عمده در روند صلح آن بدل شده است.

روابط و همسویی دو کشور ترکیه و عربستان سعودی، در سایه تحولات منطقه‌ای، در حال تقویت است. رویکرد استراتژیک و نظامی-امنیتی در روابط ترکیه و عربستان موضوعی جدید و به‌ویژه مربوط به چند سال اخیر و مستقیماً تحت تأثیر تحولات خاورمیانه عربی است. در واقع، هر دو کشور به توان تأثیرگذاری خود در تحولات منطقه وقف بیشتری پیدا کرده‌اند و به دنبال سازمان‌دهی منابع خود برای جهت‌دهی مسائل استراتژیک منطقه هستند. ترکیه با ارائه اسلامی مسالمت‌آمیز و ماهیت از مطلوبیت‌های سیاسی و اقتصادی خود در منطقه از یک‌سو و عربستان سعودی با ارائه اسلام سلفی و ادعای رهبریت جهان اسلام در منطقه و حمایت‌های مالی و عقیدتی از گروه‌های سنی‌مذهب و سلفی در دیگر کشورها از سوی دیگر، سعی نموده تا در بحران‌های کنونی

خاورمیانه و رقابت میان بازیگران منطقه‌ای، در پهنه تحولات کنونی، الگوی خود را ترسیم نماید. در این شرایط عربستانی‌ها تلاش کردند تا محور ضد شیعی در منطقه ایجاد کنند و در آن دوره محور ایران، عراق، سوریه و لبنان به‌عنوان یکی از محورهای منطقه بوده؛ از سویی دیگر هم، دولت‌هایی چون ترکیه، عربستان و قطر جریان مذهبی را در منطقه شکل داده بودند. روابط ترکیه و عربستان هم بر اساس همکاری‌های دوجانبه شکل گرفت، اما بعد نظامی نداشت. این، بعد از سال ۲۰۱۱ و اصولاً به دلیل بحران سوریه، به همکاری‌های دو طرفه اضافه شد. این بحران، اکنون قدرت‌های سنی را در مقابل ایران شیعی و متحدان منطقه‌ای‌اش قرار داده است و دو طرف، اکنون بر سر اعمال نفوذ در خاورمیانه با هم رقابت می‌کنند. همکاری‌هایی میان این دو کشور شکل گرفته که تا حدود زیادی در پرتو رقابت میان گرایش‌های مذهبی شیعه و سنی توضیح‌پذیر می‌شود که زمینه آن را علاوه بر سوریه، موضوع دولت غیرسنی عراق را شکل می‌دهد. حوزه همکاری‌های نظامی، از جمله زمینه‌هایی است که ترکیه و عربستان به گسترش روابط در این زمینه علاقه نشان داده‌اند. با توجه به مشکل کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس در قبال مسائل نظامی، توان بالقوه نظامی ترکیه به‌عنوان عضو ناتو در خاورمیانه که دارای ارتشی قدرتمند و سازماندهی نظامی منسجمی است، می‌تواند در ایجاد توازن برای کشورهای عربی منطقه در مقابل ایران به‌عنوان تهدید اول کارساز باشد.